

DR. MUHLİS AKAR

HAK DUYARLILIĞI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1295

Halk Kitapları: 285

Yayın Yönetmeni

Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü

Yunus AKKAYA

Editör

Rukiye AYDOĞDU DEMİR

Baskı Takip

İsmail DERİN

Tasarım

Arzu Akgün (aral.org)

Baskı

ARAL

Mustafa Kemal Mah. 2141 Cad.

No: 33/3, Söğütözü, Çankaya / Ankara

Tel: 0.312 219 53 26

www.aral.org

1. Baskı, Ankara – 2016

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 28.09.2016/20

ISBN:978-975-19-6640-7

2016-06-Y-0003-1295

Sertifika No: 12930

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı

No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 312 295 72 93 - 94

Faks: 0 312 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

www.diyanet.gov.tr

HAK DEYİNCE...

İslam dininde çok özel bir yeri ve önemi olan “hak” kavramı; Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde geniş anlamı ile korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gereken maddi-manevi şeyler, borç, görev, sorumluluk, kişinin yetkileri, bir sözü, bir işi yerinde ve zamanında söylemek ve yapmak, tüm varlıklara karşı olan yükümlülükleri yerine getirmek şeklinde ele alınmıştır. Özel anlamıyla ise, “Hak, hukukun koruduğu menfaattir” şeklinde tarif edilmiştir.

Hadis-i şeriflerde, “Allah hakkı, peygamber hakkı, İslam’ın hakkı, kişinin kendi bedeni üzerindeki hakkı, ana-baba hakkı, karı-koca hakkı, akrabalık hakkı, komşuluk hakkı, yetim hakkı, arkadaşlık hakkı, misafirin hakkı, yolcunun hakkı, fakirin hakkı, Müslüman’ın Müslüman üzerindeki hakkı, hayvan hakkı gibi ayrıntılı olarak yer verilen bölümler de hakkın önemini ve kapsamını ortaya koymaktadır.

Her hak, sorumluluğu da beraberinde getirir. İnsanların birbirleri üzerindeki hakları onların karşılıklı olarak sorumluluk alanlarını da oluşturur. Bu bakımdan her kişinin üzerinde birçok hak ve sorumluluk vardır. Bunlar, “Hukukullah” denilen Allah’ın hakları ve “Hakku’l-ibad” denilen kul hakları olmak üzere iki kısımda özetlenebilir. İlki, Allah ile insan arasındaki hakları; ikincisi ise, insanın diğer insanlarla -ve hatta diğer mahlûkatla- arasındaki hukuku ifade eder.

(Bkz. DİA, Hak Md. XV/142-144)

İslam dini, Allah hakkı ile kul hakları arasında belli bir ölçü getirmiş; Allah’a ibadet ve taat amacıyla da olsa, kul haklarının ihmal

ya da ihlâl edilmesini onaylamamıştır. Hz. Peygamberin Abdullah b. Amr'a yaptığı tavsiyelerde bu ölçüyü görmekteyiz. Abdullah b. Amr, Allah'a daha yakın olma arzusuyla her gün oruç tutmaya çalışıyor, gecelerini de namaz kılarak geçiriyordu. Bu hâlimden haberdar olan Allah Resulü ona şunları söyledi: *"Ey Abdullah, duydum ki gündüzleri oruç tutup geceleri sürekli namaz kılıyormuşsun. Sakın böyle yapma. Çünkü bedeninin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır ve eşinin, ailenin de senin üzerinde hakkı vardır...."* (Müslim, Sıyâm, 193)

Zira Rabbine karşı ibadet ve kullukla sorumlulu olan insan, O'nun emaneti olan bedenine ve çevresindeki insanlara karşı da sorumludur.

A. Yüce Allah'ın Üzerimizdeki Hakları

Yüce Rabbimiz, bir ayet-i kerimesinde gerek kendine gerekse mahlûkata karşı görev ve sorumluluklarımızı şöyle ifade buyuruyor: *"Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere,*

“Hak,
hukukun
koruduğu
menfaattir”

yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındaki iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.” (Nisâ, 4/36)

Allah'ın üzerimizdeki hakları, ayet-i kerime de vurgulandığı gibi O'nun varlığına ve birliğine inanmak, hiçbir şeyi ortak koşmadan O'na ibadet etmek, emirlerini tutup yasaklarından sakınmaktır. Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel ile yaptığı bir yolculuk esnasında Allah ile insan arasındaki hak ilişkisini şöyle anlatır: Resûlullah, *“Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?”* diye sorar. Muâz, *“Allah ve Resûlü daha iyi bilir.”* der. Resûlullah, *“Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve O'na ibadet etmeleridir.”* şeklinde cevap verir. Bir süre yol aldıktan sonra Resulullah tekrar sorar: *“Peki ey Muâz! Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?”* Muâz yine, *“Allah ve Resûlü daha iyi bilir.”* dedikten sonra Resûlullah, *“Allah'ın onlara azap etmemesi, onları cennetine koymasıdır.”* (Müslim, İmân, 48,49) buyurur.

Allah'ın üzerimizdeki hakları, aynı zamanda ibadet ve kulluğun bir gereği olarak kamu

hakkını korumayı, kamu düzenini sağlamayı ve haksızlığı önlemek için öngörülen cezalarla, zekât gibi mali ibadetlerin eda edilmesini de kapsar.

B. Kul ve Kamu Hakkı

Kul ve kamu hakkı (Hakku'l-ibad) yaratılmışların hakkıdır. Yaratılmışların başında ise insanlar ve insanların hakları gelir. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), *“Allah’ın huzuruna, hiç kimseye haksızlık yapmadan çıkmayı umuyorum.”* (Ebû Dâvûd, Büyû’ ‘Îcâre’, 51) buyurarak kul ve kamu hakları konusundaki hassasiyetini ifade etmişler; *“Her hak sahibine hakkını ver”* (Buhari, Hibe, 23) şeklindeki emirleriyle de ümmetini haklar konusunda duyarlı olmaya davet etmişlerdir.

Bir defasında ashâbı ile otururken onlara; *“Müflis kimdir bilir misiniz?”* diye sormuşlar. Ashap, ‘Bizim aramızda müflis, parası, malı mülkü olmayan kimsedir’ şeklinde cevap verince, Resûlullah gerçek müflisi şöyle tanımlamışlardır: *“Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelir. Fakat dünyada iken şuna sövmüş, buna zina isnat ve iftirasında bulunmuş, şunun malını yemiş, bunun kanını akıtmış,*

“(Ey insanlar!)

Bu (Zilhicce)

ayınızda,

bu (Mekke)

şehrinizde, bu

(arefe) gününüz

nasıl saygın

ise, canlarınız,

kanlarınız,

mallarınız ve

ırzlarınız (şeref ve

namuslarınız) da

aynı şekilde saygın

(dokunulmaz)dır.”

(Buhârî, İlim 9, 37)

şunu dövmüş; bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilmiş ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları da bitmiş ve bu yüzden hak sahiplerinin günahları da kendisine yüklenmiş, sonra da cehenneme atılmış olan kimsedir.” (Müslim, Birr, 59, 60)

Hz. Peygamber (s.a.s.) benzer diğer hadislerinde de şöyle buyurmuşlardır: *“Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir zulüm varsa altın ve gümüşün bulunmayacağı kıyamet günü gelmeden önce o kimseyle helalleşsin. Yoksa kendisinin salih amelleri varsa, yaptığı zulüm miktarınca sevaplarından alınır (hak sahibine verilir). Şayet iyilikleri yoksa kendisine zulüm yaptığı kardeşinin günahlarından alınarak onun üzerine yükletilir.”* (Buhârî, Mezâlim 10; Rikak 48)

Hz. Peygamberin bu hadislerinden anlaşılan odur ki, insanların can, mal namus ve onur gibi dokunulmazlıklarını ihlal edenlerin yaptıkları haksızlıklar, ahirette ibadet sevaplarını alıp götürülecek; sonunda kendilerini cehennemden kurtaracak salih amelleri kalmayacaktır. Bu nedenle kıyamet gününde iflas edenlerden olmamak için hassasiyet göstermemiz gereken kul-kamu haklarından bazıları şunlardır:

1. Hayat Hakkı

İslam'da aralarında herhangi bir fark gözetmeksizin her insanın doğuştan sahip olduğu ve korunup gözetilmesi gereken hakları vardır. Hayat hakkı ise bunların başında gelir. Kur'an-ı Kerimde, *"Kim, bir insanı, bir can karşılığı (kısastan dolayı) veya yeryüzünde (ölüm cezasını gerektiren) bir bozgunculuk (tan dolayı) olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır."* (Mâide, 5/32) buyrulularak hayat hakkının temel hakların başında geldiği ifade edilmektedir.

Hayat hakkı ana rahminde iken başlar. Bu aşamadan itibaren tıbben herhangi bir zaruret olmadıkça anne baba dahil hiç kimsenin bu hakkı ihlal etme (kürtaj yaptırma) yetkisi yoktur. Zira ayet ve hadislerde yer alan genel prensipler ve özel hükümler, anne karnındaki ceninin dinen meşrû bir gerekçe olmadan aldırılmasına müsaade etmez. *"Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin."* (En'âm, 6/151) ayeti ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, kasten çocuk düşürenin veya buna sebep olanın maddî tazminat ödemesi ge-

“Her hak
sahibine
hakkını
ver.”

(Buhari, Hibe, 23)

rektiğine hükmetmesi (Buhârî, Diyât, 25), anne karnındaki çocuğun hayat hakkını da güvence altına almaktadır.

Doğumundan itibaren insan, iyi bir bakım, güzel bir isim, terbiye, kendisine miras olarak intikal eden malların korunması gibi çeşitli haklara sahip olur. Sonra akil-baliğ olunca haklarıyla birlikte sorumlulukları da başlar.

Hayat hakkı yanında, insanın onur, izzet, şeref ve namus gibi kişilik değerlerinin korunması da temel haklardandır. Bu bakımdan Kur’an’ın değişik ayetlerinde iftira, alay, gıybet, dedikodu, başkalarının özel hayatlarını ve gizli hâllerini araştırmak, kötü lakap takmak, alay etmek gibi her türlü çirkin söz, tavır ve davranış yasaklanmıştır (Hucurât, 49/11-12). Hz. Peygamber de Veda Haccı’nda irad ettiği hutbesinde, “(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde, bu (arefe) gününüz nasıl saygın ise, canlarınız, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve

namuslarınız) da aynı şekilde saygın (dokunulmaz)dır.” (Buhârî, İlim 9, 37) buyurarak korunması gereken can, mal ve namus gibi bütün bu hakları veciz bir şekilde ifade etmişlerdir.

2. Ana-Baba Hakkı

Kulların hakları söz konusu olduğunda, akla ilk önce ana-babalar gelir. Zira ebeveynler, çocuklarının üzerinde en çok emeği olan insanlardır. Anneler, çocuklarını hamilelik dönemlerinde büyük zorluklarla taşımakta, çeşitli eziyet ve sıkıntılarla dünyaya getirmektedirler. Doğum sonrasında ise uyku-larını bölerek onları emzirmekte, en güzel ninnilerle uyutup sevgiyle büyütmektedirler. Annelerimizle birlikte babalarımızın da üzerimizde çok büyük hak ve emekleri vardır. Soğuk-sıcak, yaz-kış demeden, gece-gündüz çalışır, çabalar, helâlinden kazanır, maddeten ve manen çocuklarının büyüyüp gelişmesine ve hayata atılmalarına katkıda bulunurlar.

Bu yüzden Yüce Rabbimiz, kendisine kul-luk emrinden hemen sonra, ana-babaya iyi davranmayı emretmiş (Nisâ, 4/36), onları üz-mek veya incitmek şöyle dursun; yüzle-rine karşı “öf” bile demeyi yasaklamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de bu temel vazife şöyle hatırlatılıyor: *“Rabbin, kendisinden başkasına asla kulluk etmemenizi, ana-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi yaşlanırsa, sakın onlara ‘öf!’ bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: ‘Rabbim!, beni küçükken sevgi ve şefkatle koruyup büyüttükleri gibi sen de onlara merhamet et.”* (İsra, 17/23-24)

Yetim olarak büyümüş Peygamberimiz (s.a.s.) de bir hadis-i şeriflerinde, Allah'ın en çok sevdiği amelin, vaktinde kılınan namazdan sonra ana-babaya iyilik etmek olduğunu bildirmişlerdir (Buhari, Edeb 1).

O halde kişi, ana-babasına karşı daima saygılı olmalı, onlara iyi davranmalı, kendilerine değer verdiğini her fırsatta belli etmelidir. Özellikle yaşlanıp ilgiye daha fazla muhtaç hâle geldiklerinde duyarlı davranmalı, onları asla incitmemelidir.

3. Çocuk Hakkı

Çocukların da ana-babaları üzerinde hakları vardır. Çocukların doğumundan itibaren güzel bir isim verilme, emzirilme, helâl rızıkla

beslenip edep ve terbiye ile büyütölme, ailedeki kardeşleriyle eşit imkânlarla sahip olma, okutulma, bir meslek sahibi olmalarını sağlama ve evlendirme gibi hakları vardır.

4. Eşlerin Birbirleri Üzerindeki Hakları

Ana-baba ve çocukların yanı sıra eşlerin birbirlerine karşı olan hak ve sorumlulukları da özel bir önem arz eder. Kur'an-ı Kerim'de, *“Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi kadınların da erkekler üzerinde birtakım iyi davranışa dayalı hakları vardır.”*

Ana-baba ve çocukların yanı sıra eşlerin birbirlerine karşı olan hak ve sorumlulukları da özel bir önem arz eder.

(Bakara, 2/228) buyurulmuştur. Peygamberimiz de, *“Dikkat edin! Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakkı vardır.”* (Tirmizî, Radâ, 11) buyurarak bu hakları hatırlatmıştır. Peygamberimiz, Veda Haccı’nda yapmış olduğu konuşmasının bir bölümünü de yine

“Dikkat edin! Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin eşlerin haklarına ayırmış ve üzerinizde şöyle buyurmuştur: “Ey hakkı vardır.” *insanlar! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı size tavsiye ederim. Siz, kadınları Allah emaneti olarak aldınız. Onların iffet ve ismetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde haklarınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır.*” (Müslim, Hac, 19)

5. Akraba Hakkı

Yüce Allah, akrabalık bağlarının canlı tutulmasını ve akrabalara yardım edilmesini emretmiş (Nahl, 16/90); birçok ayette konunun önemine işaret etmiştir. Akrabalık ilişkilerini devam ettirenle ilişkilerini sürdüreceğini, onları ihmal edenle de ilişkisini keseceğini (Buhârî, Edeb, 13; Ebû Dâvûd, Zekât, 45), bu gibileri dünya ve âhirette cezalandıracağını bildirmiştir (Ebû Dâvûd, Edeb, 43; Tirmizî, Sıfatü’lkiyâme, 57). Hz. Peygamber de, “Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse akraba ilişkilerini sürdürsün.” (Buhârî, Edeb, 85) buyurmuştur.

6. Komşu Hakkı

Yüce Allah, yakın komşuya, uzak komşuya iyilik edilmesini emretmiş (Nisâ, 4/36), sevgili Peygamberimiz de *“Allah’a ve âhiret gününe iman eden kişi komşusuna eziyet etmesin.”* (Buhârî, Edeb, 85) buyurarak komşu hakkının Müslüman için vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir. *“Yapacağı fenalıklardan komşusu güven içinde olmayan kimse cennete giremez”* (Müslim, İmân 73) uyarısıyla da Müslüman’ın en yakınındaki komşularına güven vermesinin önemine işaret etmiştir.

Yine *“Yanı başındaki komşusu açken tok yatan kimse, (kamil anlamda) iman etmemiştir.”* (İbn Ebû Şeybe, Musannef, İmân, 6) diyen Allah Resulü, Müslümanlara komşuyla ilgilenme sorumluluğu yüklemiş; hatta ev veya tarlada komşu olanın, komşunun evi veya tarlasını satın almada öncelik hakkına sahip olduğunu (Ebû Dâvûd, Büyû’, 75), komşuluk haklarının alım satım gibi ticari iş ve işlemlerde de öncelikli olması gerektiğini bildirmiştir.

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden kişi komşusuna eziyet etmesin.”

(Buhârî, Edeb, 85)

7. Yetim Hakkı

Kur’an-ı Kerim’in değişik ayetlerinde yetimlerin mallarının haksız yere alınıp yenilmesi yasaklanmış (En’âm, 6/152; İsrâ, 17/34); böyle davrananlara ağır cezalar öngörülmüştür. Allah Resulü de henüz reşit olmayan yetimlerin mallarının korunması gerektiğini ifade etmiş (Muvatta’, Zekât, 6); yetimlerin mallarını yemenin helâk edici şeylerden olduğunu vurgulamıştır (Müslim, İmân, 145). Ayrıca şefkate en çok ihtiyacı olan yetim çocukların başlarını okşayana dokunduğu saç teli sayısınca iyilik yazılacağını bildirmiş ve yetimlere iyilik yapanlarla kendisinin de cennette beraber olacağını müjdelemiştir (İbn Hanbel, V, 250).

8. Fakir ve Yoksul Hakkı

Yetim ve öksüzlerin yanı sıra toplumda başka ihtiyaç sahipleri de vardır. Allah Teâlâ, mallarda muhtaç ve yoksul durumda olanlar için bir hak olduğunu (Zâriyât, 51/19) bildirerek, muhtaç durumda olanlara yapılan harcamanın, bir anlamda onlara kendi haklarını vermek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de muhtaç kimselerin yardımına koşmak iyi müminlerin özellikleri arasında sayılmıştır (Bakara, 2/177). Hz. Peygamber de, Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılayan ve onun yanında olanın ödülünün ahirette Allah tarafından verileceğini müjdelemiştir (Ebû Dâvûd, Zekât, 41).

9. Din Kardeşliği Hakkı

Haklara saygı göstermek ve sorumlulukları yerine getirmek önemli olmakla beraber, kardeşlik hukukunu korumak ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek daha da önemlidir. Zira haklara saygısızlık kardeşlik dokusuna zarar veren etkenlerin başında gelir. Hz. Peygamberin, *“Müslümanın her şeyi; kanı, malı ve namusu Müslüman'a haramdır.”* (Müslim, Birr, 10) hadisi bu tür yanlışlıklara karşı hayati bir uyarı niteliğindedir.

Hız. Peygamber, diğer bazı hadislerinde de kardeşlik hukukuna yönelik önemli mesajlar vermiştir:

“Müslüman Müslüman’ın kardeşidir. Din kardeşine haksızlık etmez, onu düşmana teslim etmez. Kim din kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim Müslüman kardeşinin bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim Müslüman kardeşinin ayıbını örterse, Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.”

(Buhari, Mezalim, 4)

“Birbirinizle ilişkilerinizi kesmeyin, birbirinize arka dönüp sırt çevirmeyin, birbirinize karşı kin beslemeyin, birbirinizi çekememezlik etmeyin. Ey Allah’ın kulları, böylece birbirinizle kardeşler olun. Müslüman bir kimsenin din kardeşine üç günden fazla küs durması helal değildir.” (Tirmizî, Birr, 24)

“Birbirlerine merhamet etme, sevme ve şefkat gösterme hususunda müminleri bir vücut gibi görürsünüz. Vücudun azalarından biri rahatsız olduğunda diğerleri de onunla birlikte uykusuzluk ve hummaya tutulurlar.”

(Buhârî, Edeb, 27)

“Müslümanın her şeyi; kanı, malı ve namusu Müslüman’a haramdır.”

(Müslim, Birr, 10)

Hız. Peygamberin zikredilen hadislerindeki kardeşlik mesajını tam olarak anlayan bir mümin, din kardeşinin sevinci ile sevinir, üzüntüsü ile kederlenir, ihtiyacı olduğunda ona yardım elini uzatır. Taşkınlık ettiğinde ona engel olur; haktan uzaklaşırsa ona doğruyu gösterir, zayıf ise yardım eder, korku içinde ise huzur ve güvene erişmesine yardımcı olur. Kendisinin arzuladığı iyiliklere mümin kardeşini de layık görür. Kardeşinin onur ve şerefini, mal ve namusunu kendi onur ve şerefi, mal ve namusu gibi korur.

Yine Allah Resulü'nün Kâbe'yi tavaf ederken söylediği şu sözler müminlere kardeşlerinin hukukunu korumada önemli mesaj vermektedir: “(Ey Kâbe!) Ne kadar hoşsun, kokun ne kadar da güzel! Şânın, hürmetin ne kadar da yüce! Ama, canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah nezdinde malıyla, canıyla müminin hürmeti (dokunulmazlığı) senin hürmetinden daha büyüktür! ” (İbn Mâce, Fiten, 2)

10. Çalışan (İşgören) ve Çalıştıranların (İşverenlerin) Hakkı

Emeğe saygı da İslam'ın önemle üzerinde durduğu dinî ve ahlâkî görevlerden biridir. Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de emeğin maddî ve manevî karşılığının olduğunu bildirmiştir (Necm, 53/39; Zilzâl, 99/7-8). Bir hadis-i kudsîde de yüce Allah'ın, "*Kıyamet gününde kendisine verdiği sözü tutmayanın ve çalıştırdığı işçiden tam olarak iş ve hizmet aldığı halde emeğin hakkını vermeyenin hasmı olacağı*" (Bk. Buhârî, İcâre, 10, Büyû, 106) ifade edilmiştir. Bu nedenle sorumluluğunun bilincinde olan Müslüman kişi; ister işveren ya da amir, ister işçi, memur ya da serbest meslek sahibi olsun, hak ve hukuka riayet etmeli, her hak sahibine hakkını vermelidir.

İşveren; çalıştırdığı kişilerin hak ettiği maaş veya ücretlerini tam olarak ve zamanında ödemeli (İbn Mace, Ruhun 4), vereceği ücreti önceden belirlemeli, sonradan hak kaybına neden olabilecek durumlardan kaçınmalıdır (Bk. Nesâî, Eymân, 10, 44). İşyerinde gerekli emniyet tedbirlerini almalı, çalışanların ruhen ve bedenlen sağlıklı olmalarına özen göstermeli, ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebilme-

“Birbirlerine
merhamet etme,
sevme ve şefkat
gösterme hususunda
müminleri bir vücut
gibi görürsünüz.
Vücudun
azalarından biri
rahatsız olduğunda
diğerleri de onunla
birlikte uykusuzluk
ve hummaya
tutulurlar.”

(Buhârî, Edeb, 27)

lerine imkân sağlamalıdır. İşçisine güç ve kabiliyetinin üzerinde iş yüklememeli, onu kardeşi gibi görmeli, temel haklarına saygılı olmalıdır (Buhari, Edeb, 44).

Bir akde bağlı olarak kamu veya özel sektörde çalışanlar ya da ihale yoluyla inşaat veya müteahhitlik gibi iş ve hizmet icra edenler de aldıkları maaş veya ücretin helal olması için, kendilerine verilen işleri belirlenen zamanda ve istenilen standartlarda yapmaya gayret etmeli, hizmet vermekle yükümlü olduğu insanlara en güzel şekilde hizmet sunmalıdırlar. Aksi takdirde hak ihlalinde bulunmuş olurlar.

11. Ticari ve Ekonomik Hayatla İlgili Haklar

Ticari ve ekonomik alanla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de, *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."* (Bakara, 2/188) buyrulur. Ölçü ve tartıda hile yapmak, çalmak, gayrimeşru yollarla başkalarının mallarını zimmetine girmek, haklarını gasp etmek, borcunu zamanında ödememek, pazarda

ayıp ve kusurlu malı sağlam ve kusursuz göstererek satıp müşteriyi aldatmak, sahte mal üretip piyasaya sürmek, karaborsacılık yapmak, kumar vb. yollarla insanların sırtından gelir elde etmek vb. uygulamalar hak duyarlılığı ile bağdaşmayan ticari alandaki hak ihlalleridir (İsra, 17/31-38; Mutaffifin, 83/1-4).

12. Kamu Malı, Kamu Hakkı

Mümin olmanın bir gereği olarak kulların haklarından oluşan kamu malı ve kamu hakkı konusunda da çok duyarlı olmak gerekir. Yüce Rabbimiz, bu konuda şu önemli uyarıyı yapıyor: “...Kim emanete hıyanet ederse (ganimet veya kamu malından aşırırsa), kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir.” (Al-İmran, 3/161)

Sevgili Peygamberimiz de kamu hakkını ihlal edenlere karşı tavrını açıkça ortaya koymuş; hatta kamu malından çalanların cenaze namazlarına bile katılmamıştır. Zeyd b. Halit'in (r.a) anlattığına göre, “Hayber Savaşı sırasında ashaptan biri öldürülmüştü. Hz. Peygambere haber verildi. O, “Arkadaşınızın cenaze namazını kılın!” buyurdu. Hz. Pey-

“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.” (Bakara, 2/188)

gamberin bu sözü üzerine, halkın çehresi değişmiş, (üzerlerine bir soğukluk çökmüştü). Bunun üzerine Hz. Peygamber olaya şöyle açıklık getirdi: *“Arkadaşımız Allah için cihad sırasında ganimet malından çalmıştı!”* (Muvatta, Cihâd 23)

Hız. Ömer (r.a) ise başka bir üzücü olay anlatıyor: Hayber savaşı günü idi. Peygamberin ashabından bir grup geldi ve ‘Falanca şehittir, falanca şehittir’ dediler. Sonra bir adamın yanından geçtiler: ‘Falanca kimse de şehittir’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *“Hayır, ben onu ganimetten çaldığı bir hırka veya bir abâ içinde cehennemde gördüm”* (Müslim, İman 182) buyurdular.

Hız. Peygamber başka bir hadislerinde ise, *“Bir kısım insan vardır ki, Allah’ın mülkünden haksız bir surette mal elde etmeye girişirler.*

Hz. Peygamber, kamuya ait olan yolların bile bir hakkı olduğunu bildirmiş ve yol kenarında oturanların harama bakmamak, gelip geçeni rahatsız etmemek, yolları kapatmamak, selâm verenin selâmını almak, iyiliğe yönlendirip kötülükten alıkoymak, gibi yola ait haklara riayet etmelerini istemiştir (Buhârî, Mezâlim, 22).

Hâlbuki bu, kıyamet günü onlara bir ateştir, başka değil.” (Buhârî, Hums 7; Tirmizi, Zühd 41); “Kim bir karış miktarı bir yere (başkasının arazisine) haksız olarak sahip olursa, o yerin yedi katı boynuna geçirilir.” (Buhârî, Mezâlim 13; Müslim, Müsâkât, 139-142) buyurarak başkalarının arazilerini haksız yere işgal eden ya da mülkiyetlerine geçirenleri uyarılmışlardır.

Yine yol hakkı da kul ve kamu hakları arasındadır. Hz. Peygamber, kamuya ait olan yolların bile bir hakkı olduğunu bildirmiş ve yol kenarında oturanların harama bakmamak, gelip geçeni rahatsız etmemek, yolları

kapatmamak, selâm verenin selâmını almak, iyiliğe yönlendirip kötülükten alıkoymak, gibi yola ait haklara riayet etmelerini istemiştir (Buhârî, Mezâlim, 22).

Üzülerek ifade edelim ki günümüzde kul ve kamu hakkı ihlalleriyle ilgili sayısız örnek vardır. Mesela, emanete hıyanet etmek, kamu malını zimmetine geçirmek, kaçak elektrik ve su kullanmak, vergi kaçırmak, verilen hak ve yetkiyi kötüye kullanmak, kamu hizmeti verirken insanlar arasında ayırım yapmak, rüşvet alıp vermek, hazineye, belediyeye, vakıflara ve çeşitli kamu

kuruluşlarına ait menkul veya gayri menkul-leri şahsi menfaatler için kullanmak, üzerlerine izinsiz olarak bina yapmak, havayı, suyu ve toprağı kirletmek, çevreye zehirli atıkları bırakmak, trafik kurallarına uymamak, yüksek sesle müzik dinleyip komşuları ve çevreyi rahatsız etmek, yerlere tükürmek, içtiğı sigaranın kokusuyla insanları rahatsız etmek, sigara izmaritlerini sokaklara atmak gibi küçük-büyük birçok olumsuz tavır ve davranışlar gerçek bir müminin mutlaka sakınması gereken kul ve kamu hakkı ihlalleridir.

Yine pek önemsenmeyen başka tür kul ve kamu hakkı ihlalleri de vardır: Örneğın sözünde durmayarak ümitleri ve güvenleri sarsmak, randevusuna sadık kalmayarak insanların zamanlarını çalmak, kamuda çalışma saatlerinde özel iş yapmak veya gelen özel ziyaretçilere uzun zaman ayırarak iş ve hizmet üretimini aksatmak, kamu görevi için yapılan sınav sorularını ya da üniversiteye girmek için hazırlanan soruları çalmak ve bu yolla işçi-memur olmak, aracını uygun olmayan yerlere park ederek trafiğın akışını engellemek, korsan CD veya kitap kopyalamak ve alıp satmak, izinsiz olarak başka-

sının internetini kullanmak, bilet almadan korsan yollarla kamu araçlarından yararlanmak, mirasçılarının hakkı olan mirastan paylarını vermemek gibi birçok alanda kul ve kamu hakları ihlal edilmektedir.

13. Diğer Canlıların Hakları

Hakların gözetilmesi konusunda insanın muhatabı sadece insanlar değildir; diğer canlıların da hakları vardır. Bu haklar onları incitmemek, aç ve susuz bırakmamak, yuvalarını yıkmamak, yavrularını öldürmek, kendilerinden helal ve meşru ölçüde faydalanmaktır. Sevgili Peygamberimiz bir hadislerinde, *“Allah, merhametli olanlara rahmetiyle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsinler...”* (Tirmizi, Birr 16) buyurarak bütün canlılara şefkatle muamele edilmesini istemişlerdir. Diğer bir hadislerinde de, *“Haksız yere bir serçeyi bile öldüren den Yüce Allah kıyamet gününde hesap soracaktır.”* (Nesâî, Dahâyâ, 42) buyurmuşlardır. Bir defasında açıklıktan karnı sırtına yapışmış, yorgun ve bitkin duruma düşürülmüş bir deve görünce, *“Konuşamayan bu hayvanlar hakkında Allah’tan korkun.”* (Ebu

Davud, Cihad, 44) diyerek deve sahiplerini ikaz etmiştir. Yine kedisini aç bırakarak işkence eden bir kadının ilahi cezaya uğrayacağını bildirmiş, köpeğe yaptığı iyilik yüzünden de bir kişinin cennete gireceğini müjdelemiştir (Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 16; Şirb, 9, Edeb, 27; Müslim, Enbiya, 54; Müslim, Selam, 153).

Bir gün Kanuni Sultan Süleyman, Şeyhül-İslam Ebüssuud Efendi'ye sorar:

“Meyve dalına konsa bir karınca
Vebali olur mu karıncayı kırınca?”

Ebüssuud Efendi cevap verir:
“Yarın Hak divanı kurulunca
Kanuni'den alır hakkını karınca”

Evet, ahirette Hakk'ın divanı kurulunca öyle bir adalet uygulanır ki, kimsenin kimse üzerinde zerre kadar hakkı kalmaz. Bu bakımdan tüm canlıların hak ve hukukundan ve hatta tabiat ve çevreden de sorumlu olduğumuz unutulmamalıdır. Aynı şekilde bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılarla ortak yaşam alanımız olan tabiatta mevcut dengeyi korumak da yükümlülüklerimiz arasındadır (Rahmân, 55/7-8).

Meyve dalına kónsa bir karınca Vebali olur mu karıncayı kırınca?

Şüphesiz hak sahibi olanlar yukarıda sayılanlarla sınırlı değildir. Mesela hasta hakkı, eğitim hakkı, öğretmen-öğrenci hakkı, sıra bekleyenlerin hakkı, vatandaşlık hakkı, yönetenlerin ve yönetilenlerin hakkı, tüketici hakkı vb. birçok alanda insanların hakları ve sorumlulukları vardır.

Netice Olarak

İslam'a göre hakların kaynağı yüce Allah'tır. Haklar ve yükümlülükler O'nun tarafından belirlenmiştir. Haklara riayet edildiği ve yükümlülükler yerine getirildiği oranda toplumda huzur ve mutluluk olur. Günümüz dünyasındaki huzursuzlukların, kavga ve cinayetlerin, hatta savaşların haklara saygısızlıktan, işin sonunu hesaba katmadan hak ihlalinde bulunmaktan kaynaklandığı bir gerçektir.

Bu bakımdan hiçbir ayrıcalığın söz konusu olmayacağı, haklı ve haksızın mutlaka ortaya çıkarılacağı hesap gününde mahcup olmamak için kul ve kamu hakları konusunda duyarlı olmak gerekir. Kul ve kamu haklarını ihlal edenleri, hak sahipleri bağışlamadıkça yüce Allah'ın da bağışlamayacağı bilinmelidir. Allah'ın huzuruna kul ve kamu hakkı

“Yarın Hak divanı kurunca
Kanuni’den alır hakkını karınca”

ile çıkmanın çok ağır bir vebalinin olduğu unutulmamalı; şayet herhangi bir hak ihlalinde bulunulmuşsa, hak sahiplerine hakları ödenerek helalleşmelidir.

Kısaca her bir günün sonunda kişi yastığına başını koyunca, o güne ait üzerinde Allah hakkı ve kul-kamu hakkı bulundurmamayı kendine en önemli hedef olarak belirlemeli ve gereğini yapmalıdır.